

**КРОЙТОР В. А.,**

кандидат юридичних наук, професор,  
професор кафедри цивільного права  
та процесу  
(Харківський національний університет  
внутрішніх справ)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.31>

## **ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСУДОВОГО ПОРЯДКУ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті проаналізовано сутність інституту досудового порядку врегулювання спору в судовому процесі. Зокрема відзначається, що норми ГПК України, ЦПК України та КАС України щодо визначення порядку досудового врегулювання спору в судовому процесі були прийняті на виконання положення Конституції України, яке міститься в ч. 3 ст. 124 – «законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору».

Автор вважає за можливе позитивно оцінити зазначені зміни, але, на його думку, лише вказівки на досудове врегулювання спорів, яке законодавець закріпив у Конституції України, для вирішення конфлікту є недостатнім, а існує необхідність деталізації цього положення з метою створення ефективного механізму вирішення спорів. Такі механізми вже давно успішно та достатньо ефективно працюють у західних правових системах. Закріплення на рівні закону можливості вжиття заходів до врегулювання спору перед зверненням до суду слід розглядати як важливий елемент у правовому регулюванні відносин фізичних і юридичних осіб, держави.

У праці констатовано, що можливість звернення особи до сторони, яка є порушником прав, свобод чи інтересів, з метою вирішити претензії, що виникли у неї до кредитора, і становить найголовніше значення обов'язкового досудового врегулювання спорів. Вирішуючи таким чином спір, позивач охороняє й інтереси відповідача. Отже, якщо вони внаслідок обов'язкового досудового врегулювання у добровільному порядку вирішать розбіжності, то відповідача буде позбавлено непередбачених додаткових судових витрат – у разі, якщо спір буде передано на розгляд суду.

***Ключові слова:** досудовий порядок врегулювання спору, претензійний порядок врегулювання спору, альтернативне вирішення спору, юридичний спір, цивільний процес, господарський процес, адміністративний процес.*

### **Kroitor V. A. Main provisions of pre-trial procedure of dispute resolution within court proceedings**

The author of the article has analyzed the essence of the institution of pre-trial dispute resolution within court proceedings. In particular, the author has noted that the norms of the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine and the Code of Administrative Proceedings of Ukraine regarding the determination of the procedure for pre-trial dispute resolution within court proceedings were adopted in compliance with the provision of the Constitution of Ukraine, contained in Part 3 of the Art. 124 – “the law may determine the mandatory pre-trial procedure for dispute resolution”.



The author considers it possible to positively evaluate these changes, but according to the author, the instruction for pre-trial disputes resolution, in this case, which the legislator enshrined in the Constitution of Ukraine, is insufficient to resolve the conflict, but there is the need to further elaborate this provision in order to create an effective dispute resolution mechanism. Such mechanisms have long been successful and sufficiently effective in Western legal systems. Consolidation of the possibility of taking measures to settle a dispute at the law level before going to court, should be considered as an important element in the legal regulation of relations of individuals and legal entities, the state.

The author of the paper has stated that the possibility to address the party who is an offender and violated the rights, freedoms or interests in order to resolve the claims that have arisen against a creditor, and is of paramount importance to a mandatory pre-trial dispute resolution. At the same time, resolving the dispute in this manner, the plaintiff also protects the defendant's interests. Therefore, if they resolve the dispute by a mandatory pre-trial settlement on a voluntary basis, then the defendant will be deprived of unforeseen additional court costs – if the dispute is referred to the court.

***Key words:** pre-trial procedure for dispute resolution, claim procedure for dispute resolution, alternative dispute resolution, legal dispute, civil procedure, economic process, administrative process.*

**Вступ.** На сучасному етапі формування в Україні правової держави, прагнення суспільства до високих стандартів захисту прав людини, приведення вітчизняного законодавства до Європейських стандартів, у т. ч. й у правосудді, виникає необхідність вдосконалення вітчизняної моделі судочинства.

Вдосконалення судових процедур у сфері здійснення правосуддя з цивільних справ та моделі судочинства детерміновано тією обставиною, що Україною 17 липня 1997 р. ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основних свобод від 04 листопада 1950 р. [1] Факт такої ратифікації покладає на Україну обов'язок дотримання тих вимог щодо захисту прав людини, які визначені європейською спільнотою, а насамперед вимог щодо доступності правосуддя та права людини на справедливий судовий розгляд. Цими процесами обумовлено проведення в Україні низки судових реформ. Чергову реформу в частині правосуддя було проведено в 2016 р., зокрема, було переглянуто низку положень, що стосуються такої категорії, як «досудовий порядок врегулювання спору». Відповідні зміни були внесені до Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Відповідно, з дня набуття чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [2] минуло кілька років. Наукова спільнота, юристи-практики, судді єдині в тому, що інститут досудового порядку врегулювання спору в аспекті реалізації конституційного права на судовий захист прав фізичних та юридичних осіб є необхідним у судовому процесі. Водночас вони єдині і в тому, що з метою дотримання принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України) норми ГПК України, ЦПК України та КАС України щодо визначення порядку досудового врегулювання спору в судовому процесі потребують удосконалення.

Слід відзначити, що норми ГПК України, ЦПК України та КАС України щодо визначення порядку досудового врегулювання спору в судовому процесі були прийняті на виконання положення Конституції України, яке міститься в ч. 3 ст. 124 – «законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору» [3]. Конституційна норма зобов'язує законодавчий орган розробити й закріпити в ГПК України, ЦПК України та КАС України сам порядок досудового врегулювання спору. Проте в процесуальних



кодексах не міститься конкретизуючого порядку досудового врегулювання спору. Так, згідно зі ст. 19 ГПК України «Основні положення досудового врегулювання спору» сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Особи, які порушили права і законні інтереси інших осіб, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії чи позову. Аналогічні норми містяться в ст. 16 ЦПК України та ст. 17 КАС України. Тобто положення ГПК України, ЦПК України та КАС України спонукають до подальших наукових дискусій.

*Проблемам інституту досудового порядку врегулювання спору в судовому процесі присвячено багато досліджень.* Звертаємо увагу на те, що більшість досліджень здійснювалися ще до прийняття вищезазначеного Закону. Здебільшого такі дослідження стосувалися проблем досудового врегулювання саме господарських спорів. Так, цій проблемі приділяли увагу вчені-юристи: С.Ф. Домбровський [4], В.В. Резнікова [5], В.Д. Чернадчук [6], В.С. Щербина [7] та ін. Розкриттю окремих аспектів цієї проблеми присвятив увагу і автор цієї праці [8–12].

Однак варто констатувати, що з набуттям чинності нових редакцій ЦПК України, ГПК України та КАС України кількість наукових публікацій є незначною. Так, Р. Ханік-Посполітак і В. Посполітак стверджують, що «досудове» врегулювання спорів у законодавстві західних держав майже не застосовується і не визначається. Дещо можна знайти у наших сусідів, у РФ, де «досудове» врегулювання спору становить претензійний порядок [13, с. 93]. Автор цієї роботи також виступив із науковою доповіддю на одній із останніх міжнародних науково-практичних конференцій [14]. Водночас, враховуючи важливість зазначених праць, на наш погляд, дослідження сучасного розуміння інституту досудового порядку врегулювання спору, з урахуванням останніх законодавчих змін, є актуальним і потребує більш ґрунтовного вивчення.

**Постановка завдання.** Метою цієї статті є науково-практичний аналіз норм ГПК, ЦПК і КАС щодо сутності інституту досудового порядку врегулювання спору в судовому процесі України крізь призму теорії процесуальної науки та судової практики.

**Результати дослідження.** Відповідні статті Конституції України, а також Закону України «Про судоустрій та статус суддів» зазнали істотних змін. Зокрема, уперше на рівні Конституції України в ч. 3 ст. 124 закріплено положення, що «законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору» [3]. У всіх попередніх редакціях такого положення не було. Однак досудове врегулювання приватноправових спорів, як слушно зазначається в юридичній літературі, не є чимось абсолютно новим в юридичній практиці України [13, с. 91]. Слід зазначити, що до прийняття Конституції України законодавство передбачало цілу низку ситуацій, коли закріплювались випадки обов'язкового досудового порядку врегулювання спору. Так, більшість індивідуальних трудових спорів розглядалась комісіями по трудових спорах (КТС) і районними (міськими) судами, при цьому КТС були первинними органом розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях за незначними винятками [15, с. 6]. Після прийняття Конституції України підхід в цьому питанні було змінено. Цьому сприяло прийняття Пленумом Верховного Суду України постанови «Про застосування судами Конституції України» № 9 від 01 листопада 1996 р., де у п. 8 з посиланням на ч. 2 ст. 124 Конституції України зазначалось: «Суд не вправі відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку».

В історичній ретроспективі як обов'язкове досудове врегулювання спору трактувалися положення ст. 5–11 Розділу II «Досудове врегулювання господарських спорів» ГПК України, поки у 2002 р. Конституційним Судом України не було прийнято рішення, у резолютивній частині якого прямо вказувалося, що навіть у законі не може бути обмежено право особи звертатися до суду за вирішенням спору. Таким чином, вирішальним для розвитку інституту досудового врегулювання стало рішення Конституційного Суду України. Конституційний Суд України в рішенні від 09 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб»



щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) зазначив, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, які виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежено законом, іншими нормативно-правовими актами. Конституційний Суд України вказав, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів): від 09 липня 2002 р. № 15-рп/2002) [16, с. 40–41].

Вказана норма розвантажила суди від частини справ, які вирішувалися сторонами спору раніше в претензійному порядку. Нині важливим фактором досудового врегулювання спору є можливість застосування цього порядку лише за бажанням сторін. Водночас закріплення у договорі обов'язкового досудового порядку врегулювання спору не позбавляє права будь-яку сторону одразу звернутися до суду, не врегулювавши свої суперечки в досудовому порядку.

Безумовно, суди постійно перевантажені справами, тому створення дієвої та ефективної системи, яка б сприяла або спонукала сторони мирно вирішити спір без звернення до суду, сьогодні в Україні є вкрай необхідною. Якраз нова редакція ст. 124 Конституції України викликана великою кількістю справ у судах і потребою зменшити фінансові затрати на вирішення спорів, які сторони можуть залагодити самостійно [13, с. 91].

Вважаю за доцільне позитивно оцінити зазначені зміни, але, на мою думку, лише вказівки на досудове врегулювання спорів, яке законодавець закріпив у Конституції України, для вирішення конфлікту недостатньо. Є необхідність деталізації цього положення з метою створення ефективного механізму вирішення спорів, які вже давно успішно та достатньо ефективно функціонують у західних правових системах. Закріплення на рівні закону можливості вжиття заходів до врегулювання спору перед зверненням до суду слід розглядати як важливий елемент у правовому регулюванні відносин фізичних та юридичних осіб, держави [17, с. 39].

Хоча Конституція України передбачила саме «досудове» врегулювання спорів, проте на даний період сама процедура «досудового» врегулювання спору в законах майже не прописана. Незважаючи на те, що, наприклад, у Законі України «Про житлово-комунальні послуги» у ч. 5 ст. 18 зазначено, що «Споживач має право на досудове вирішення спору шляхом задоволення пред'явленої претензії», проте чіткої процедури, строки тощо в законі не вказані [18]. І доки такої процедури не буде прописано, то й реалізувати відповідну норму Конституції України майже неможливо. Частково положення ст. 124 Конституції України нині реалізовано в процесуальному законодавстві. Так, ч. 1 ст. 16 ГПК України (аналогічна норма – ч. 1 ст. 16 ЦПК України, ч. 1 ст. 17 КАС України) встановлено, що сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом. Досудове врегулювання спору є сукупністю заходів, які можуть здійснюватись стороною, права якої порушено, для безпосереднього вирішення спору, що виник, зі стороною, яка є порушником прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Вимоги ст. 124 Конституції України про те, що: «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору», слід розуміти як припис, яким реалізуються принципи поділу державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу, судову й виняткові повноваження судів зі здійснення правосуддя [19, с. 38]. Що стосується судового розгляду вимоги



про право, то обов'язковий досудовий порядок жодним чином не порушує згаданої норми Конституції України, оскільки зберігається можливість судового захисту в разі відхилення вимоги в межах процедури обов'язкового досудового розгляду [20, с. 27].

Розглядаючи проблему досудового порядку врегулювання спору, хотілось б нагадати про дуже послідовний цікавий інститут, уведений у Великій Британії, оскільки він не новий, і вже неодноразово обговорювався на різних науково-практичних конференціях. Відповідно до Правил цивільного судочинства 1998 р. у Великій Британії було закріплено вимогу про дотримання сторонами так званого досудового протоколу (pre-action protocol) [21]. Суть цього інституту зводиться до того, що суддя у процесі розгляду справи, включаючи винесення рішення та розподіл процесуальних витрат, має враховувати поведінку учасників конфлікту до порушення судочинства у справі. У згаданому протоколі відбито інформацію про досудову поведінку осіб з питань, пов'язаних із правовим конфліктом, що виник, і належить до майбутнього судового процесу. Якщо суд досягне обґрунтованого висновку щодо того, що своїми несумлінними діями сторони спровокували судовий процес або необґрунтоване збільшення судових витрат, то суд шляхом винесення відповідного акта може покласти зобов'язання сплати судових витрат, приміром, визначення про сплату винною стороною, повністю або в частині витрат, іншій стороні.

Таким чином, законодавець дуже послідовний, оскільки процесуальні норми покладають на суд обов'язок при розгляді справи аналізувати й брати до уваги поведінку сторін до процесу. Саме в цьому випадку є стимул для сторін до участі в досудових процедурах примирення. Підтвердження ефективності досудового протоколу можна знайти у висновках Консультативної ради європейських суддів Ради Європи від 24 листопада 2004 р. № 6 «Про справедливий судовий розгляд у розумні терміни та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів» [22]. Як бачимо, ефективність досудового порядку врегулювання спорів підтверджується й європейськими інституціями.

Безумовно, ми не маємо використовувати досудовий порядок врегулювання спору як панацею, і обов'язково вводити по всіх категоріях справ, без урахування специфіки матеріальних вимог, у деяких випадках справи мають розглядатися безпосередньо в суді, має бути винесено судовий акт, який є, по суті, юридичним фактом для наступних дій державних органів.

**Висновки.** Можливість звернення особи до сторони, яка є порушником прав, свобод чи інтересів, з метою вирішити претензії, що виникли у неї до кредитора, і становить найголовніше значення обов'язкового досудового врегулювання спорів. Вирішуючи таким чином спір, позивач охороняє й інтереси відповідача. Отже, якщо вони внаслідок обов'язкового досудового врегулювання у добровільному порядку вирішать розбіжності, то відповідача буде позбавлено від непередбачених додаткових судових витрат, у разі, якщо спір буде передано на розгляд суду.

#### Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03 жовтня 2017 р. *Голос України*. № 221–222 від 28 листопада 2017 р.
3. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4761> (дата звернення: 01.01.2020).
4. Домбровський С.Ф. Організація правової роботи та юридичного обслуговування підприємств : навчальний посібник. Харків : Консум, 2005. 396 с.
5. Резнікова В.В. Досудове врегулювання господарських спорів: необхідність та шляхи реформування. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 5. С. 101–111.



6. Господарське процесуальне право України : підручник / за заг. ред. В.Д. Чернадчука. Суми : Університетська книга, 2006. 331 с.
7. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 720 с.
8. Кройтор В. Доарбитражное регулирование хозяйственных споров. *Бизнес Информ.* 1994. № 26–27. С. 9–12.
9. Кройтор В. Как составить претензию. *Бизнес Информ.* 1994. № 38–39. С. 18–19.
10. Кройтор В.А. Защита прав и интересов в суде : научно-практическое пособие. Харьков : Эспада, 1999. 416 с.
11. Кройтор В.А. Претензии и иски в практике разрешения хозяйственных споров : научно-практическое пособие. Харьков : Эспада, 2001. 352 с.
12. Господарський процес : навчальний посібник / за ред. В.А. Кройтора. Харків : Золота миля, ХНУВС, 2014. 318 с.
13. Ханик-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне», «позасудове» врегулювання/вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2018. № 2 (107). С. 91–94.
14. Кройтор В.А. Основні положення досудового порядку врегулювання спору. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 98-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (Харків, 28.02.2020). Харків, 2020. С. 88–92.
15. Штефан М.Й. Цивільний процес : підручник. Київ : Ін Юре, 1997. 608 с.
16. Господарський процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / за заг. ред. М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 522 с.
17. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 604 с.
18. Закон України «Про житлово-комунальні послуги». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-15> (дата звернення: 01.02.2020).
19. Кодекс адміністративного судочинства України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 522 с.
20. Господарський процес : навчальний посібник / В.А. Кройтор, О.В. Синегубов, О.Г. Бортнік та ін. ; за заг. ред. В.А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 328 с.
21. Здрок О.Н. Примирительные процедуры в гражданском судопроизводстве: понятие, классификация, тенденции развития (на примере Республики Беларусь). *Вестник гражданского процесса.* 2012. № 1. С. 180–223.
22. Афонина М.А., Нешатаева Т.Н. Краткий обзор основных положений Заключения Консультативного совета европейских судей Совета Европы № 6 «О справедливом судебном разбирательстве в разумные сроки и роли судьи в судебных процессах с учетом альтернативных способов разрешения споров». СПС «Консультант Плюс».

